

ciója nem művészeti, nem is esztétikai, hanem kultikus (a diabolizáció és szakralizáció médiumai Sinkó Katalin tanulmánya szerint), egy másik kötetben alkalmas lenne arra, hogy felderítse, mely műfajok az élő kultúra hordozói (amint azt a szépirodalom már felfedezte magának az anekdotában). Nem lehetne tehát energiát fordítani arra, hogy felfedezzük az úgynevezett spontán kultúra eszközeit, műfajait, anyagait, ezek végtelen változatosságát és báját, miként teszik az antropológiai érdeklődésű esztéták is, más korok esetében? Ezek a kutatások igazolnák György Péter tételét, miszerint tömegkultúra és elíteltkultúra közt nem volt szakadék, de nemcsak a sztálinizmus kultúrájában, hanem az akkori csendes ellenzéki kultúrában sem. Azaz jeleznék: volt más kultúra is, mégpedig a kultúraszerveződés törvényszerűségeit tekintve valószínűbb, mint a nyilvános. De kérdés: volt-e?

Az összefoglalóan pszeudodokumentaristának nevezhető szocreál a kor pszeudóként jellemezhető kultúrája, mely mint ilyen, jelentést nem hozott létre, hanem számolatlanul állította elő a megadottat, közönségesen giccseknek mondható, mint egy álvalóság képi úton való, mesterséges, információmentes megteremtője. Komar és Melamid a kötetben reprodukált festménye, A SZOCIALISTA REALIZMUS EREDETE ezt a giccset és szellemi atyját fényesen reprezentálja. Talán az ő hangvételük hiányzik az egyébként példamutatóan tárgyilagos és a felhasznált elemekből hozzájuk hasonlóan a gondolkodás számára új jelentéseket konstruáló tanulmánykötetből ahhoz, hogy a totalitarizmust magunktól elháríthassuk. A kötet bevezető, feltehetően e célból íródott tanulmánya ugyanis, tárgyilagosságnak egyáltalán nem nevezhető, meglehetősen durva aktuális célzásaival épp ellenkező hatást kelt. Ha más nem, maga ez az indítás indokolja a korszak kultúrája s általában a kultúra árnyaltabb, rétegzettebb képének mielőbbi felvázolását. (1992)

Keserü Katalin

ÚJ TÖRTÉNETÍRÁS, RÉGI BEIDEGZŐDÉSEK

Arthur E. Imhof: Elveszített világok. Hogyan gyúrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...

*Fordította Gellériné Lázár Márta
Akadémiai Kiadó, 1992. Hermész könyvek,
265 oldal, 270 Ft*

Rémisztően biztonságos világban élünk. Ha egyszer megfogantunk, és szüleink is úgy akarják – legalábbis földünk fejlettebb régióiban –, nagy valószínűséggel életre segítenek minket szakképzett orvosok. Az első órákat, napokat, heteket is könnyedén átvészelve – előbb a kórházban, majd pedig otthon. Anyánkat sem veszítjük el. Számára a terhesség és a szülés átmeneti teherterhelés, és csak rövid ideig kell kilépnie az élet jól szabályozott sodrából. Öregségünkig a halál alig merészkedik közelünkbe, és ha valamelyikünkre lecsap is időnek előtte, akkor nagyon személyre szabottan, szelektíven teszi azt. Csak személyes tragédia érhet minket. Az orvosok félrekezelhetnek egy szimpla betegséget, gyermekbiciklivel a teherautó alá eshetünk, autóval megperdülhetünk a csúszós úton, repülőnk lezuhanhat, egyedüli genetikai betegségünk halálosra fordulhat. A meggyengített járványok csak komplikációk révén ölnek, még az AIDS-ért is terhel minket bizonyos személyes felelősség, s a helyi háborúkat leszámítva (így feltéve azt is, hogy például nem Jugoszláviában születünk) erőszak áldozatává leginkább csak „egyszerű” gyilkosság vagy öngyilkosság révén válhatunk.

A halál kivonult mindennapjainkból, és a fogantatástól az öregségig életre vagyunk ítélve. A kaszás életünk első hatvan évében az esetlegesség birodalmába húzódik, nagy hasznot hozva így a krimik, a horrorfilmek és a bulvárlapok halálszenzációt hajhászó szerzőinek. A halottak kikerültek életünkéből, fekete pokrócok alá, szürke halottaskocsikba, kórházi hűtőkamrákba, nejlonszákokba. Hal-doklókát is már csak órákra látunk, ha van lelkerőnk megnézni szürke, beesett arcukat a kórházban intézményileg megadott órákban, mondjuk vasárnap négytől hatig. Kórházban, mint a híres műkedvelő történész

Ariès írja, a halál tabuvá vált, és pornográfia-gyönyörűséggel, thrillerborzalommal lessük ki titkos tetteit.¹ Mennyire újszerű ez a mai világ? Mely korszaktól kezdve számíthatnak elődeink – csakúgy, mint mi most – hosszú, nem halhatatlan, de szinte haláltalan életre? Hogyan, miképpen jött létre ez az új helyzet? Hogyan értékeljük a változásokat? – kérdezik írók, publicista-politikusok, filozófusok, demográfusok, társadalomtörténészek immár több évtizede. A felvetett problémák és az azokra adott válaszok egyáltalán nem mutatnak egységes képet, s a változatokat nemcsak a szerzők eltérő politikai meggyőződése határozza meg, hanem eltérő szerepfelfogásuk is.

Ha a történeti, demográfiai irodalmat nézzük, a kérdések első megfogalmazásait a harmincas-negyvenes évekre tehetjük, amikor a harmadik világban lezajló népességrobbanás és az európai termékenység zuhanása láttán demográfusok, gazdaságtörténészek kidolgozták a demográfiai átmenet elméletét.² Ez a mi történelemkönyveinkből is ismert teória nemcsak az elmúlt háromszáz év népesedési változásait próbálta rendszerezni nemzetek, nagyobb régiók szintjén, hanem egyben receptet is kínált a relative elszegényedő nem európai térségek számára. A XVIII. század utáni európai népesedés történetét egységes fázisokra osztotta, és azt állította, hogy az igen magas halálozással és termékenységgel jellemezhető preindusztériális világ egy demográfiai robbanást követően száz-százötven év alatt átadta a helyét egy éppen csak a népesség újratemelését biztosító, alacsony halálozású és termékenységű demográfiai rezsimnek. Érvelésük szerint a modernizáció útjára lépő harmadik világnak is hasonló utat kellett volna bejárnia. Az elmélet azóta teljes egészében megdőlt, és nemcsak az derült ki – nem csekély gazdasági és politikai erőfeszítés és áldozat árán –, hogy a harmadik világra a recept nem alkalmazható, hanem az is, hogy az európai országok is eltérő utat jártak be a XVIII. és XIX. század során. Például egészen másképpen alakult Anglia népesedéstörténete, mint az iparosodás során mindvégig hatalmas agrárgazdasággal rendelkező Franciaországé.

Az elmélet összeomlásához nagyban hozzájárult a híres francia történeti iskola, az An-

nales, amely a történelemszemlélet forradalmi megújítása során a francia történeti demográfusokkal karöltve jelentősen kiszélesítette statisztikai ismereteinket a preindusztériális Európa népesedésének történetéről. Az ebbe az irányzatba sorolható kutatók a statisztikai felméréseken kívül kidolgozták a preindusztériális világra vonatkozó „klasszikus” demográfiai válság elméletét, amely egy-egy település ciklikusan visszatérő halandósági kríziseit értelmezte a bonabonák, éhínségek és járványok összefüggései alapján.³ Ezen iskolának csak egyes késői munkái jelentek meg Magyarországon, mint például a kiadásában szerencsétlenül harmadában hagyott braudeli trilógia, az ANYAGI KULTÚRA, GAZDASÁG ÉS KAPITALIZMUS A XV–XVIII. SZÁZADBAN.⁴ Más utakon indult el az ötvenes években a fentiekben már említett világhírű dilettáns történész, Ariès, aki magyarul is olvasható esszéjében főképp kvalitatív források, festmények, metszetek, kalendáriumi ábrázolások, szöveges leírások alapján próbálta élesen elhatárolni a halállal együtt élő, azt jól szabályozott nyilvános eseményként megélt középkori társadalmakat és a helyükön a XVIII. században létrejött, a halált elrejtő modern társadalmakat.⁵

Komoly fordulóponthoz vezetett az angol – eredetileg eszmetörténész – Peter Laslett 1965-ben megjelent munkája, amely Imhof könyvével szinte azonos címet visel: A VILÁG, AMIT ELVESZTETTÜNK (THE WORLD WE HAVE LOST).⁶ Ez a tudományos közvéleményt tudatosan provokáló munka, amely a ma is virágzó cambridge-i iskola alapműve, számtalan ponton megkérdőjelezte a múlttal kapcsolatos hiedelmeinket. Mitoszromboló kérdései – valóban éheztek-e a parasztok, nagy, többgenerációs családban éltek-e eleink – azóta is számtalan jelentős kutatást és írást inspiráltak. Ezek közé tartozik például a magyarul 1973-ban megjelent NÉPESEDÉS ÉS TÖRTÉNELEM című munka Anthony Wrigley tollából, és ugyanettől a szerzőtől – a Magyarországon sajnálatos módon alig ismert – ANGLIA NÉPESEDÉSTÖRTÉNETE 1540–1871 KÖZÖTT, mely sikeresen értelmezte újra a népesedési vitákban még ma is gyakran idézett malthusi elméletet. De itt említhetjük meg Alan Macfarlane – a legutóbb magyarul is megjelent – vitáit az angol individualizmus eredeté-

ről, amely főképp kvantitatív elemzések alapján azt próbálja igazolni, hogy Angliában a XVIII. század előtt valójában sohasem létezett állandó népesedési válságokkal küszködő kollektivistá paraszti társadalom.⁷ A cambridge-i iskola azonban nemcsak mitoszrombolásból vizsgázott jelesre, hanem számtalan olyan újonnan felfedezett forrás (anyakönyv, népesség-összeírás) kvantitatív hasznosításának módszerét is kidolgozta, amelyek elemzése a történeti rekonstrukciók során ma már elengedhetetlen.

A cambridge-i iskolát gyakran érte és éri a vád, hogy csupán a számokra, a semmitmondó átlagokra épít elemzése során (átlagos várható élettartam, átlagos családnagyság, átlagos gyerekszám, átlagos várható élettartam kapcsolata stb.), és figyelmen kívül hagyja, hogy elődeink miképpen látták saját mindennapjaikat, hogyan viszonyultak élethez és halálhoz. Mintha erre adna csattanós választ a pályáját történeti demográfusként elkezdő német társadalomtörténész professzor, Imhof magyarul most megjelent kötete, az ELVESZÍTETT VILÁGOK, amely a szerzőnek a halállal, az élettartam meghosszabbodásával, illetve ennek kulturális, történeti összefüggéseivel foglalkozó négy könyve közül a harmadik.⁸

Az ELVESZÍTETT VILÁGOK című munkában Imhof szándéka az, hogy néhány németországi település, azon belül is elsősorban a schwalmi Leimbach és főképp egy onnan kiválasztott család XV II–XVIII. századi, azaz kora újkori történetén, népesedési helyzetén keresztül bemutassa „eleink” gazdasági, ökológiai viszonyrendszerbe ágyazott mindennapjait, társas hálóját, az azt fenyegető veszélyeket, a háborúkat, járványokat és éhínségeket, illetve az ezek „túlélését” biztosító társadalmi, demográfiai és világnézeti stratégiákat, hogy így adjon történeti, kultúrtörténeti szempontokat mai „modern” problémáink értelmezéséhez.

Sajnos rögtön meg kell mondanunk, hogy noha a szándék – a holt forrásokból, számokból feltámasztani a kora újkori családok „életvilágát”, életstratégiáit, és ennek alapján értelmezni mai helyzetünket – feltétlenül méltányolható, ez az ambiciózus és egyes társadalomtörténeti irányzatokat provokáló mun-

ka mégis kudarcot vall, s nem említhető az eddig felsorolt művekkel egy lapon.

Imhof ötletrohamokban megirt, esszéisztikus, könnyed, olvasmányos könyve a legkevésbé sem tekinthető rendszeres történeti rekonstrukciónak, inkább valamiféle, az olvasót tudatosan bombázó történeti pamfletnek. A szerző – annak ellenére, hogy ezt jelenti be – tulajdonképpen mégsem köti meg magát sem korban, sem térben. Bár az első fejezetben azt írja: „*történetünk háromszáz évvel ezelőtt kezdődik, egy kis faluban az észak-hesseni Schwalm-vidéken*”, és könyve elején valóban kísérletet tesz a Leimbach nevű falucskában élő „módos” (negyvenhárom hektárral rendelkező), sokgyermekes, gazdálkodó protestáns család, a Hooss család történetének újraépítésére nemzeti adatbankok és más források, adójegyzékek, anyakönyvek (egyházkönyvek – a téves fordítás szerint) stb. alapján, utána mégis szabadon, szinte ötletszerűen lép túl az elsősorban elemzett XVII–XVIII. századon a XIX.-be vagy vissza a XVI.-ba. Ugyanígy könnyedséggel ugrik Hessenből Dél-Németországba, a Frizfoldre, Berlinbe, vagy ha kedve úgy tartja, széttekint egész Közép-Európában, így kényszerítve fantasztikus utazásokra az olvasót. A kor és hely szerint emiatt nehezen elhelyezhető emberek érdemlik ki az általános „eleink” megjelölést. A szerző a felhasznált források elemzésének problémáival sem traktál minket, sőt a szakmabeli olvasónak úgy kell kibogarásznia a táblázatok apró betűs szövegeiből az adatok eredetét.

Az ELVESZÍTETT VILÁGOK tudatosan vállalja a kapcsolatot Laslett már idézett munkájával, és már a címmel is jelezni kívánja kritikáját a történeti statisztikát előtérbe helyező cambridge-i iskolával szemben. Nem egy egységes világ elvesztéséről van szó – mondja Imhof –, hanem sok kis családi világ letűnéről, amelyek nem hozhatók közös nevezőre, amelyekből nem képezhetők típusok, átlagok. De nemcsak ebben az értelemben szakít az angol társadalomtörténészek megközelítésmódjával, hanem abban is, hogy legalábbis célja szerint elődeink szemével kívánja láttatni a múltat. Van azonban egy ennél még fontosabb, a történeti szerepvállalással kapcsolatos különbség. Az örökké szkeptikus,

a múltra vonatkozó közhiedelmeket megkérdőjelező, az aprólékos elemzést preferáló cambridge-iekkel szemben Imhof tudatosan vállalja, hogy írásával a mához is szól, és a történeti ismeret, vizsgálat az ő számára csak eszköz. Ezért nem írt rendszeres történeti elemzést, és ezt jelzi könyvének alcíme is: HOGYAN GYÚRTÉK LE ELEINK A MINDENNAPOKAT – ÉS MIÉRT BOLDOGULUNK MI EZZEL OLY NEHEZEN... De vajon elmondhatjuk-e magunkról, hogy biztos történeti ismeretekkel rendelkezünk a kora újkori ember minden napjairól, demográfiai viszonyairól, a problémákra adott válaszokról, hogy történészként útmutatással szolgálunk korunk számára? Úgy tűnik, a legkevésbé sem, sőt mintha Imhof könyve a társadalmi és történeti környezetből kiszakított történeti példákkal, megállapításokkal csak újabb történeti mítoszokat kreálna, amelyek a legkevésbé sem segítik tájékozódásunkat a mában. Nézzük főbb pontokban, milyen mitikus ellenvilágot, ma-múlt ellentétpárokat vázol fel Imhof, és miért nem lehet számunkra ez így elfogadható.

Az Imhof által felkinált első történeti kontraszt a ma védett világát állítja szembe a múlt veszélyekkel terhes mindennapjaival. „*A pestistől, a háborútól, az éhínségtől ments meg minket, Urunk!*” – szóló bizonyos korokban a fohász, hiszen a három csapás együtt vagy külön-külön könnyedén megtizedelhetette, megharmadolhatta egy-egy település, országrész lakosságát. A hangsúly azonban a *bizonyos* szóra kell hogy kerüljön, hiszen – mint arra Imhof is felhívja a figyelmet – a XX. század előtti Európa békésebb időszakokat is ismert, mikor hosszú évtizedekig nem pusztított a fenti hármas csapást megtestesítő „öldöklő angyal”. A nagy pusztító járványok a saját ciklusukat követve támadtak, és a XIX. század közepére-végére jobbra eltűntek, vagy – mint a himlő – gyermekbetegséggé szelidültek. A fohászban említett pestis például már a XVIII. század közepére visszavonult Európából, hogy utoljára a XIX. század végi Hongkongban üsse fel a fejét. A háborúk története szintén nem folyamatos, és mind helyileg, mind pedig időben lokalizálható. A harmincéves háború után a könyvben elemzett németországi területeknek egészen az első világháborúig nem kellett elszenvedniük általános pusztítást. Az éhínségek sem voltak állandók, és a fennmaradáshoz szükséges

kétezer kalóriát a legtöbb európai gazdaság biztosítani tudta lakosai számára a középkor kezdete óta. E három csapás együtt pedig a lehető legritkábban sújtott le, s mint Imhof is regisztrálja, főképp a Johannes Hoosznak életet adó XVII. században pusztítottak együtt, amely minden bizonnyal Európa egyik legválságosabb időszaka volt. Tehát csak a történetiség s nagyszámú történeti munka figyelmen kívül hagyásával lehet a XVII. századot és a XVIII. század elejét „eleink világaként” ábrázolni.

De nemcsak a történeti folyamat rendszeres elemzése marad el ez esetben, hanem a csapások hatásmechanizmusát sem ismerjük meg. Azok valamiféle külsőleges veszélyként jelennek meg, amelyek ha fenyegettek, akkor a társadalmi rendtől, a gazdálkodás módjától függetlenül veszélyeztették a lakosság életét. Imhof csak mintegy odaveti, hogy a hideg időjárás miatt előálló rossz termés nem mindig vezetett éhezéshez, hogy a szűkösebb készlet inkább sújtotta a piacról élő kézműveseket, mint a birtokos parasztokat, illetve épp csak megemlíti az utak fontosságát a járványok terjedése szempontjából. Ennél többre nem vállalkozik. Föl sem teszi a kérdést, hogy az éhezést mennyiben akadályozhatta meg a többféle gabona termelésére ráálló gazdálkodási rendszer vagy az ebben a korban kialakuló egységes piac. De egyáltalán az alultápláltság vezetett-e a halálozás megnövekedéséhez, s nem a rossz terméskilátások, a csökkenő munkalehetőségek miatt megnövekedő vándorlás és az azzal járó járványveszély? Pedig az ezen szempontok alapján kirajzolódó különbségek életbevágóan fontosak lehetnek a kora újkori Európában.⁹

A veszélyeztetettség külsőleges jellegének, a társadalomtól való függetlenségének feltételezése még akkor is megmarad, mikor a könyv talán egyik legjobb – bár kellően nem megalapozott – elemzése során Imhof szembeállítja a dél-németországi Gabelbach és a frizföldi Hesel halálozási viszonyait és az arra adott kollektív válaszokat. Mint érvel, a forgalmas utakon fekvő Gabelbach gyakrabban tapasztalhatta meg a pestis pusztítását, mint a világtól elzárt Hesel. Ezért ott a gyakori trauma miatt közömbössé váltak az emberek az étellel szemben, s a gondatlanság következtében is magas csecsemőhalandóság-

got, az anyák magas gyermekágyi halálozását csak rendkívül magas termékenység és gyors újraházasodás ellensúlyozhatta. Ezzel szemben a csecsemők és anyák sorsa iránt aggódó, az étellel szemben nem közömbös Heselben alacsonyabb termékenység, kevésbé gyors újraházasodás is elegendő volt az élet folyamatoságának fenntartásához. Imhofban fel sem merül, hogy a földrajzi elhelyezkedésen kívül esetleg az eltérő gazdálkodással, társadalmi összetétellel is magyarázza az általa feltárt halandóságbeli különbségeket. Így nem csoda, hogy csak isteni sorscsapásként értelmezi a XVII–XVIII. századi embereket fenyegető veszélyeket.

Kellő szkepszissel fogadhatjuk tehát Imhof elemzését a korabeli viszonyokra adott reakciókról. Nem marad számára más, mint a „kollektív tudattalan”, illetve az „eszmei” biztonsági stratégia. Imhof következő történeti ellentétpárja ennek alapján úgy szól, hogy a konkrét egyéni földi életet előnyben részesítő individualizmussal szemben elődeink a családi szerep, a családi vagyon megőrzését helyezték döntéseik középpontjába. A családi birtok szempontjából „jól” kellett házasodni. A családfő csak ideiglenes intézője és nem tulajdonosa volt a birtoknak. A földet nem adhatta-vehette, és ha megfáradt vagy betegség következtében elhalálozott, akkor a birtokot rendezett körülmények között kellett hátrahagynia örökösének. *„Ez az én házam, és mégsem az enyém, s ki utánam jön, az is így lesz ezzel”* – idéz a szerző egy házfeliratot. Ez a törekvés megjelent aztán a névadásban is, és a szerep folytonossága érdekében akár több fiúörökösnek is a családfő keresztnévét adták. Sőt nemcsak az egyes család kereste az állandóságot, hanem a szélesebb faluközösség is. Például makacsul a hét bizonyos napján házasodtak, így teremtve valamiféle kollektív hagyományt, kollektív biztonságérzetet. Ez a típusú nosztalgia, amely fel-felbukkan, ismerős már: a „paraszti világ” utáni vágy gyakran visszaköszön a néprajzban, a korai szociológiában és a populista, népi-narodnyik ideológiákban. Mára azonban ez a történeti kép összetört, a közös európai paraszti múlt már keveseket inspirál, és a feltárt adatok alapján csak abban lehetünk biztosak, hogy bizonyos középbirtokos rétegek a kora újkori Közép-Európában hasonló normákat követtek, már amennyiben erre módjuk volt

a korabeli demográfiai viszonyok közepette.¹⁰ Johannes Hooss családjáza tehát csak az egyik ilyen birtokos familia lehetett, és stratégiája csak színezi a múltképet.

Furcsa csavarral azonban éppen ez lenne a következő kontraszt alapja. A mai világgal szemben elődeink körében átlagos, reprezentatív „életvilág” nem létezett, hiszen a kor titka éppen a sokszínűség volt – mondja Imhof. Johannes Hooss „életvilága” csak a számtalan lehetséges stratégia egyike – folytatja –, aki pedig ezekből típust próbál képezni, az történetietlenül jár el, és megerősokolja a múltat. Az átlagos házasodási kor, az átlagos várható élettartam csak „a nem túl sok” generáció óta létező tömegtársadalmakban értelmes fogalom, csak azokat írja le. Imhofnak ezt az álláspontját hermeneutikai győzelemnek tarthatnánk, ha nem bizonytalanítanának el más adatok, és ha nem lenne hiányérzetünk Imhof „tömegesedés”-elemzésével kapcsolatban. Néhány magyarországi falu és kisváros hasonló szempontú elemzése alapján (Imhof is csak egy falut vizsgált ebből a szempontból) ugyanis úgy tűnik, hogy legalábbis a nők esetében az individuális és az átlagos házasodási kor a XVIII. század második felében többé-kevésbé egybeesett. Mégiscsak van tehát tartalma az átlagos házasodási kornak, és ha felrajzolható valamilyen tendencia, akkor az éppen ellentétes az Imhof által felrajzolttal, vagyis időben előrehaladva egyre nagyobb a házasodási korok szóródása az átlag körül.¹¹ Így hiába sugallja ezt a szerző – a történeti statisztikát mégsem kell félretennünk. Használatától a kora újkori társadalmak még nem lesznek tömegtársadalmak. Értelmezésem szerint ugyanis a tömegtársadalmak akkor alakulnak ki, amikor a jogilag körülbástyázott feudális státuszrendszer, rendi normavilág felbomlik, s fokozatosan átadja helyét a presztízs, a státusz szabad értelmezésének, mikor lassan érvényüket veszítik a felekezeti normák, és megindul a végeérhetetlen harc a rendkívül bizonytalan régi-új presztízsjóságekért. Johannes Hooss világa még státuszjogilag cizellált kor volt, számított a nemesség, voltak „urak” és „szolgák”, „mesterek” és „legények”, „főnemeselek” és „kisnemeselek”, „jobbágyok” és „szellérek”. Sajnos azonban a presztízssre való néhány homályos utalástól és egy kellően ki nem fejtett táblázattól eltekintve Imhof adósunk marad

a kor embereit valószínűleg erősen izgató státuszpontok elemzésével, és így nemcsak a „tömegesedés” folyamata sikkad el, hanem hermeneutikai győzelem helyett hermeneutikai vereségről beszélhetünk.

Az életről és a halálról szóló mítikus történeti ellenkép azonban nem lenne teljes, ha kimaradna belőle a túlvilág. Imhof sem feledkezik meg az öröklétről, és az utolsó ellentétpárban azt fogalmazza meg, hogy míg korunk emberei közösségek a túlvilággal szemben, addig Johannes Hooss kortársaiiban az e világgal szemben alakult ki indifferencia. Míg mi az egészségipar hasznát növelve kinosan vigyázunk fogainkra, szemünkre, bőrünkre, vérnyomásunkra, addig eleink a lelki ápoltságot választották, bizva abban, hogy így belépőt nyerhetnek az örök életbe, a kozmikus rendbe. Ez engedte felül-emelkedni őket demográfiai nyomorúságukon, így találtak vigaszt és erőt a nyomorúságos mindennapok túlélésére. Nem az szá-

mitott tragédiának, ha meghalt a csecsemő, hanem ha halála előtt nem érte fejt szenteltviz. Gyenge volt az újszülött, keresztelt a bába, s ha még így sem sikerült megmenteni a lelkét, akkor maradt a Kinderzeichen szokása, azaz addig hurcolták a halott csecsemőt templomról templomra, kápolnáról kápolnára, míg nem a sercegő gyertya fényében a halott arca egy pillanatra kigyúlt, életjelt adott, és így a szenteltvizet már fogadhatta. Ostoba, babonás társaság – mondanák a XIX. századiak (Marx, Macaulay és a többiek), „a kórházakkal és a tudással helyettesítettük a hit és imádság katedrálisait” – szomorodik el Imhof, növelve szellemi piacunkon ezáltal is a transzcendenciakeresletet, amely a legkevésbé sincs összhangban a kínálattal. Imhof szerint ugyan „nincs visszaút”, de azért a változások hatására jobban tennék, ha ismét megpróbálnánk szert tenni „a nehéz dolgokra is kiterjedő világnézetre”. Lehet. A történész álpapoktól azonban a Jóisten mentsen meg minket!

Jegyzetek

1. Ariès, Philippe: GYERMEK, CSALÁD, HALÁL. Gondolat, 1987.
2. A demográfiai átmenet elméletéről lásd Andorka Rudolf: GYERMEKSZÁM A FEJLETT ORSZÁGOKBAN. Gondolat, 1987.
3. A klasszikus demográfiai válságról lásd Wrigley, E. A.: NÉPESEDÉS ÉS TÖRTÉNELEM. Kossuth, 1973. 59–74. o.
4. Braudel, Fernand: ANYAGI KULTÚRA, GAZDASÁG ÉS KAPITALIZMUS XV–XVIII. SZÁZAD. A MINDENNAPI ÉLET STRUKTÚRÁI. Gondolat, 1985.
5. Ariès i. m.
6. Laslett, Peter: THE WORLD WE HAVE LOST. University Paperbacks, London, 1965.
7. Wrigley i. m.; Wrigley, E. A – Schofield, Roger: THE POPULATION HISTORY OF ENGLAND, 1541–1871: A RECONSTRUCTION. London, 1981. Macfarlane, Alan: AN ANGOL INDIVIDUALIZMUS EREDETE. Századvég, 1993.
8. Imhof, Arthur E. eddig megjelent könyvei: EINFÜHRUNG IN DIE HISTORISCHE DEMOGRAPHIE. 1977; DIE GEWONNENEN JAHRE. VON DER ZUNAHME UNSERER LEBENSSPANNE SEIT DREIHUNDERT JAHREN, ODER VON DER NOTWENDIGKEIT EINER NEUEN EINSTELLUNG ZU LEBEN UND STERBEN. EIN HISTORISCHER ES-

- SAY, 1981; DER MENSCH UND SEIN KÖRPER. VON DER ANTIKE BIS HEUTE. 1983; a magyarul most megjelent könyv – DIE VERLORENEN WELTEN. ALLTAGSBEWÄLTIGUNG DURCH UNSERE VORFAHREN - UND WARUM WIR UNS HEUTE SO SCHWER DAMIT TUN. 1985; DIE LEBENSZEIT. VOM AUFGESCHOBENEN TOD UND VON DER KUNST DES LEBENS. 1988.
9. A társadalmi rend szerepéről lásd Walter, John – Schofield, Roger (eds.): FAMINE, DISEASE AND THE SOCIAL ORDER IN EARLY MODERN SOCIETY. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
10. A kora újkori európai családszervezetekről és a „paraszti” családszerkezetről lásd Wall, Richard (ed.): FAMILY FORMS IN HISTORIC EUROPE. Cambridge University Press, Cambridge, 1983; Macfarlane i. m.
11. Még nem publikált eredményekről van szó Benda Gyula Keszthely és Husz Ildikó Rezi esetében mutatott ki ilyen értelmű eredményeket a nőknél. Ezekben az esetekben az átlagos első házassági kor a XVIII. században szinte teljesen egybeesik a házassági korok móduszával, azaz a leggyakoribb házassági korrall.

Melegh Attila